

Sehl et-Tüsterî'nin Tefsîr'inde Hadis Kullanımı

The Use of Ḥadīth in The Tafsîr of Sahl al-Tustarî

Yazar Bilgisi Author Information

Abdullah ÇİMEN

Arş. Gör. Dr. Uşak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Uşak, Türkiye
Res. Asst. PhD, Uşak University, Faculty of Theology, Uşak, Türkiye
abdullah.cimen@usak.edu.tr , www.orcid.org/0000-0003-2069-0769

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.1721749
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
17 Haziran/June 2025	30 Kasım/November 2025

Öz

Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), hicrî üçüncü asırda yaşamış daha çok sûfî ve müfessir olarak tanınan bir âlimdir. İran'ın Tüster şehrinde dünyaya gelen Tüsterî, çocukluk yaşlarında dayısının tavsiyesiyle tasavvufa yönelmiştir. Çeşitli beldeleri ilim için gezdiği söylenen Tüsterî'nin hocaları arasında ilk dönem sûfîlerinden Zünnûn el-Mısrî'nin (ö. 245/859?) de olduğu söylenmiştir. Talebelerinden en meşhuru Hallâc-ı Mansûr'dur (ö. 309/922). Kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığına göre Tüsterî, uzun yıllar takva hayatı yaşamış neticesinde "sûfîlerin şeyhi" ünvanıyla anılmıştır. Takvâ sahibi bir şahsiyet olarak nitelendirilmiş, çevresindeki insanlara şefkat ve merhametle yaklaşmayı ilke edindiği, konuşmaktan çok düşünmeyi sevdiği belirtilmiştir. Kaynaklarda birçok kerametinden söz edilmekle birlikte kendisi kötü huyların iyiye dönüştürülmesini en büyük keramet olarak görmüştür. Tüsterî'nin tasavvuf anlayışının merkezinde yedi ana esas olan Kur'ân'a sarılmak, sünnete tâbî olmak, helal lokma yemek, eziyetten kaçınmak, günahlardan sakınmak, tövbe etmek ve hakları yerine getirmek yer almıştır. Tüsterî'nin hadis ilmiyle münasebetini göstermesi açısından İbnü'l-Îmâd'ın (ö. 1089/1679) naklettiği şu bilgi kayda değerdir. Kendisine ne zamana kadar hadis yazmalıyım şeklinde sorulan bir soruya Tüsterî "Ölünceye kadar yani son kalan mürekkebin kabre dökünceye kadar" cevabını vermiştir. Sehl et-Tüsterî'nin mezhebî mensubiyeti hususunda literatürde farklı yaklaşımlar mevcuttur. Klasik kaynaklardan Abdülkâhir el-Bağdâdî, Tüsterî'yi Sünnî gelenek içerisinde yer alan sûfîler arasında değerlendirmiştir. Bu bağlamda onun, rü'yetullah, halku'l-Kur'ân, kazâ ve kader gibi kelâmî meselelere dair görüşleri, Sünnî bir sûfî kimliğine işaret etmektedir. Öte yandan, bazı çağdaş araştırmacılar Tüsterî'nin fikhî mezhebi konusunda Hanefî olduğunu ileri sürmekteyse de mevcut veriler ışığında Mâlikî mezhebine mensubiyet ihtimali daha güçlü görünmektedir. Kendisine nispet edilen eserlerden birisi *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* ya da *Tefsîru't-Tüsterî* adıyla bilinen tefsirdir. Bu eser her sûreden bir ya da birkaç âyetin işârî tefsîrini içermektedir. Tüsterî âyetleri izah ederken hadislerden de faydalanmıştır. Bu makalede tasavvuf anlayışında sünnetin de önemli bir yeri bulunan Tüsterî'nin tefsîrinde kullandığı hadislerin kaynaklarının ve gerektiği durumlarda sıhhat durumlarının analizi yapılacaktır. Burada mutasavvıf, müfessir bir âlimin eserinde zikrettiği hadislerin kaynaklarını kullanmada ne ölçüde titiz davrandığını ortaya koymak hedeflenmektedir. Tüsterî'nin hadisleri naklederken herhangi bir kaynağa atıfta bulunmaması, rivâyetleri isnadsız zikretmesi ve mana ile rivâyete delâlet edecek şekilde farklı lafızlar kullanması sebebiyle onun esas aldığı kaynakları net olarak belirlemek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte eserde yer alan hadislerin önemli bir kısmı *Kütüb-i sitte* başta olmak üzere temel hadis kaynaklarında geçmektedir. Bu çalışmada Tüsterî'nin eserinde zikrettiği 64 hadisin 44 tanesi hadis kaynaklarında yer alırken, 10 tanesi hadis kaynakları dışında tasavvuf kitapları gibi farklı eserlerde bulunmuş. 10 tanesi ise hiçbir kaynaktan tespit edilememiştir. Bu rivâyetlerin, kelâm-ı kibâr türünden sözler olarak hadis diye

aktarılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Hadis kaynaklarında yer alan hadisler bazen tasavvuf kitaplarında da yer almıştır. Tüsterî'nin kullandığı hadislerden elde edilen bulgulara göre 44 rivâyetin (%69) hadis kaynaklarında yer alması onun genellikle hadisleri naklederken hadis kaynaklarına ehemmiyet gösterdiğine delâlet etmektedir. 10 rivâyetin tasavvuf kaynaklarında tespit edilmiş olması ilmî olarak sahip olduğu geleneğin etkisi bağlamında değerlendirilmelidir. 10 rivâyetin kaynaklarda tespit edilememiş olması da tasavvuf âlimlerinin genel hadis anlayışına paralel olarak tesâhül göstergesi kabul edilmelidir. Yaptığımız tahlillerde hadislerin sıhhat açısından ise %27 sahîh, %33 hasen, %31 zayıf veya aşırı zayıf, %9 ise mevzû' olduğu neticesine varılmıştır. Bu durum hadislerinin yüzde altmış kadarının makbûl rivâyetlerden yüzde kırka yakınının da merdûd hadislerden oluştuğunu göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Hadis, Sehl et-Tüsterî, Tefsîru't-Tüsterî, Literatür, Tahrîc.

Abstract

Sahl al-Tustarî (d. 283/896) was a scholar who lived in the third century of the Hijra and is primarily known as a şufî and a mufassir (Qur'ân commentator). He was born in the city of Tustar in Iran and turned to sufism in his childhood following the advice of his uncle. It is said that al-Tustarî traveled to various regions in pursuit of knowledge, and among his teachers was one of the early şufîs, Dhû al-nûn al-Mişrî (d. 245/859?). The most famous of his students was al-Ḥusayn ibn Manşûr al-Ḥallâj (d. 309/922). According to the information in the sources, al-Tustarî lived a life of piety for many years, as a result of which he was referred to as 'the shaykh of the şufîs'. He was described as a person of taqwâ (piety/God-consciousness); it was stated that he adopted the principle of approaching the people around him with compassion and mercy, and that he liked to contemplate more than talking. Although many of his miracles are mentioned in the sources, he considered the transformation of bad habits into good ones as the greatest miracle. At the center of al-Tustarî's understanding of sufism were seven main principles: embracing the Qur'ân, following the sunnah, eating ḥalâl (lawful) food, avoiding harm/injury (to others), avoiding sins, repenting, and fulfilling rights. The following information narrated by Ibn al-'Imâd (d. 1089/1679) is noteworthy in terms of showing al-Tustarî's relationship with the science of ḥadîth: When he was asked, "Until when should I write ḥadîth?", al-Tustarî replied, "Until you die, until you spill the remaining ink into the grave."

There are different approaches to Sahl al-Tustarî's sectarian affiliation in the literature. Among the classical sources, 'Abd al-Qâhir al-Baghdâdî evaluated al-Tustarî among the şufîs within the sunnî tradition. In this context, his views on theological issues such as ru'yat Allâh (the vision of God), khalq al-Qur'ân (the createdness of the Qur'ân), and qaḍâ' and qadar (divine decree and destiny) point to his identity as a sunnî şufî. Conversely, although some contemporary scholars claim that al-Tustarî belonged to the Ḥanafî school regarding his jurisprudential affiliation, in the light of the available data, it seems more likely

that he belonged to the Mâlikî school. One of the works attributed to him is a tafsîr known as Tafsîr al-Qur'ân al-'Azîm or Tafsîr al-Tustarî. This work contains the ishârî (allusive/symbolic) commentary of one or a few verses from each sûrah (chapter). While explaining the verses, al-Tustarî also made use of ḥadîth. This article analyzes the sources, and where necessary, the authenticity of the ḥadîth used by al-Tustarî in his tafsîr, an author whose şufî understanding also places importance on the sunnah. The aim here is to reveal the extent to which a şufî mufassir scholar was meticulous in referencing the sources of the ḥadîth he mentioned in his work. Since al-Tustarî does not refer to any source while narrating the ḥadîth, mentions the narrations without any isnâd (chain of narration), and uses different words to indicate the meaning (narration by meaning), it does not seem possible to clearly determine the sources he relies on. However, a significant number of the ḥadîths in the work are included in the main ḥadîth sources, especially in al-Kutub al-Sitta (The Six Books). In this study, 44 of the 64 ḥadîth mentioned by al-Tustarî in his work are included in ḥadîth sources, while 10 of them are included in different works, such as şufî books, other than ḥadîth sources. 10 of them could not be found in any source. It is highly probable that these narrations were mentioned as ḥadîth in the form of kalâm al-kibâr (sayings of great figures). Ḥadîths found in ḥadîth sources were sometimes also included in şufî books. According to the findings obtained from the ḥadîths used by al-Tustarî, the fact that 44 narrations (69%) were included in the ḥadîth sources indicates that he generally paid attention to the ḥadîth sources while transmitting the narrations. The fact that 10 narrations were found in şufî sources should be evaluated in the context of the influence of his scholarly tradition. The fact that 10 narrations could not be identified in the sources should be accepted as an indicator of leniency/permissiveness (tesâhül) in parallel with the general ḥadîth understanding of şufî scholars. Our analyses concluded that, in terms of authenticity, 27% of the ḥadîth are şaḥîḥ (sound), 33% are ḥasan (good), 31% are da'îf or extremely da'îf (weak or extremely weak), and 9% are mawḏû' (fabricated). This indicated that approximately sixty percent of his ḥadîth were maqbûl (acceptable) narrations, while close to forty percent were mardûd (rejected) ḥadîth.

Keywords: Ḥadîth, Sahl al-Tustarî, Tafsîr al-Tustarî, Literature, Takhrij.

Giriş: Sehl et-Tüsterî ve Tefsîru't-Tüsterî

Kaynaklarda hayatı¹ hakkında detaylı bilgiler yer almayan Tüsterî'nin tam adı Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh Yûnus b. Abdillâh b. Refî' Sehl et-Tüsterî'dir. İran'ın güneybatısında yer alan Hûzistan eyaletinin Tüster şehrinde doğmuştur. Altı ya da yedi yaşlarında iken Kur'ân'ı ezberlemiş², on üç yaşlarında da Basra ve Abadan'a ilim için

¹ Hayatı hakkında bk. Fatma Gedik, *Sehl b. Abdullah et-Tüsterî ve Tasavvufî Görüşleri* (Ankara Üniversitesi, Thesis, 2019), 42-62; Sümeyye Akpınar, "Sehl et-Tüsterî'nin (ö. 283/896) Hayatı, Görüşleri ve Eserleri = Sahl al-Tustari (d. 283/896): His Life, Views and Works", *Genç Mütefekkirler Dergisi* IV/1 (2023), 73-94.

² Ebû Muhammed Sehl b. 'Abdullâh et-Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, thk. Muḥammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd (Beyrut: y.y., 1423), 4.

gitmiş, bir müddet ilim tahsili için burada kaldıktan sonra Tüster'e dönmüştür.³ Daha küçük yaşlardan itibaren dayısı Muhammed b. Sevvâr'ın vesilesiyle tasavvufa yönelmiş ve zâhidâne bir hayat yaşamıştır.⁴ Hacca gittiği sene orada Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859 ?) ile görüştüğü nakledilmiştir. Meşhur mutasavvıflardan Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922), Tüster'de iki sene onun yanında kalarak müridi olmuştur.⁵ Tüster'de ne kadar kaldığı tam olarak bilinmemekle birlikte onun Basra'ya taşındığı ve Basra'da vefat ettiği nakledilmiştir.⁶ Kaynaklarda vefatı hakkında 283/896 ve 293/906 tarihleri zikredilmişse de Sülemî (ö. 412/1021) ilkinin doğru olduğunu söylemiştir.⁷

Tüsterî'nin eserleri arasında *Tefsîru't-Tüsterî, el-Mu'âraza ve'r-red 'alâ ehli'l-firak ve ehlid'de'avâ fi'l-ahvâl, Risâle fi'l-hurûf, Risâle fi'l-hikem ve't-tasavvuf, Menâkıbu ehli'l-hak ve menâkıbu ehli'llâh, Letâifü'l-kasas fî kısası'l-enbiyâ, Makâle fi'l-menhiyyât, Kelâmu (kelimâtü) Sehl b. 'Abdillâh et-Tüsterî* zikredilmiştir.⁸

Sehl et-Tüsterî'nin mezhebî mensubiyeti hususunda literatürde farklı yaklaşımlar mevcuttur. Klasik kaynaklardan Abdülkâhir el-Bağdâdî, Tüsterî'yi Sünnî gelenek içerisinde yer alan sûfiler arasında değerlendirmiştir. Bu çerçevede onun, rü'yetullah, halku'l-Kur'ân, kazâ ve kader gibi kelâmî meselelere dair görüşleri, Sünnî bir sûfi kimliğine işaret etmektedir. Öte yandan, bazı çağdaş araştırmacılar Tüsterî'nin fikhî mezhebi konusunda Hanefî olduğunu ileri sürmekteyse de mevcut veriler ışığında Mâlikî mezhebine mensubiyet ihtimali daha güçlü görünmektedir.⁹ Ayrıca, tefsirinde dile getirdiği bazı görüş ve yorumlar, eleştirel değerlendirmelere konu olmuştur.¹⁰ Tüsterî'nin çalışmamıza konu olan tefsiri işârî tefsirlerin ilki kabul edilmiştir.¹¹ Eserin adı *Tefsîru'l-Kur'ân*¹², *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*¹³ ve *Tefsîru't-Tüsterî*¹⁴ şeklinde nitelenmiştir. Tüsterî tefsirinde her sûreden bir ya da birkaç âyetin işârî tefsirini

³ Mustafa Öztürk, "Sehl et-Tüsterî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/321.

⁴ Şalâhuddîn Hâilî b. Aybek b. 'Abdillâh eş-Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâ'ût - Turkî Muştafâ (Beirut: y.y., 1420/2000), 16/12.

⁵ Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/377.

⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 3-5.

⁷ Ebû'Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyn en-Nisâbü'rî es-Sulemî, *Tabakâtu's-Şûfiyye li's-Sulemî ve Yelîhi Zikru'n-Nisveti'l-Mute'abbidâti's-Şûfiyyât*, thk. Muştafâ 'Abdulkâdir 'Atâ (Beirut: y.y., 1419/1998), 167.

⁸ Öztürk, "Sehl et-Tüsterî", 36/321-323.

⁹ Tüsterî tefsirinde sünnete ittiba konusunda önemli tavsiyelerde bulunmakta ve görüşlerini de İmâm Mâlik'in sözüyle desteklemektedir. Mustafa Öztürk, "Sehl et-Tüsterî (ö.283/896) ve Tasavvufî Tefsiri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* III/9 (2002), 244; Örnek için bk. Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 90.

¹⁰ Öztürk, "Sehl et-Tüsterî", 36/321-323; Tüsterî'nin eleştirildiği konuların genelde tasavvufu da bağlantılı olduğu dikkat çekmektedir. Nûr-u Muhammedî, hurûf-u mukattaa ve ism-i 'azam bunların başında gelmektedir. Bunların dışında bazı ayetlere geitirdiği bâtınî/işârî yorumlar nedeniyle de tenkit edilmiştir. Bk. Öztürk, "Sehl et-Tüsterî (Ö.283/896) ve Tasavvufî Tefsiri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", 253-265.

¹¹ Bilgi için bk. Öztürk, "Sehl et-Tüsterî (Ö.283/896) ve Tasavvufî Tefsiri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", 239.

¹² Hayrüddîn b. Mahmûd Ziriklî, *el-A'lâm* (Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, ts.), 3/143.

¹³ Muhammed b. 'Alî b. Ahmed el-Mâlikî Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/218.

¹⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*.

yapmıştır. Nitekim Tüsterî'ye göre; "Kur'an'daki her ayetin dört anlamı vardır: zâhir, bâtın, had ve matla'. Zâhir, kıraattir; bâtın, anlayıştır; had, helali ve haramıdır; matla' ise, kalbin Allah Teâlâ'dan gelen bir fıkıh (ince anlayış) ile muradını kavramasıdır. Zâhirî ilim, genel bir ilimdir; bâtınını anlamak ve onunla murad edilen ise hâs'tır."¹⁵

Tüsterî, tasavvufî anlayışının¹⁶ yedi esasını sırasıyla Kur'ân'a sarılmak, sünnete tâbî olmak, helal lokma yemek, eziyetten kaçınmak, günahlardan sakınmak, tövbe etmek ve hakları yerine getirmek olarak zikretmiştir.¹⁷ Tüsterî'nin hadis ilmiyle münasebetini göstermesi açısından İbnü'l-İmâd'ın (ö. 1089/1679) naklettiği şu bilgi kayde değerlidir. Kendisine ne zamana kadar hadis yazmalıyım şeklinde sorulan bir soruya Tüsterî "Ölünceye kadar (yani ta ki son kalan mürekkebin kabre dökünceye kadar)" cevabını vermiştir. Devamında da "Kim dünya ve âhiretin hayrını isterse hadis yazsın. Çünkü dünya ve âhiretin menfeati ondadır" demiştir.¹⁸

Tüsterî hakkında yapılan çalışmaların çoğu tasavvuf¹⁹ ilminde yapılmış, tefsîri de birçok açıdan çalışmaya konu olmuştur.²⁰ Ancak tefsirinde kullanılan hadislerin analizine dair bir çalışma tespit edilememiştir. Buradan hareketle mutasavvıf ve müfessir bir âlimin ilk işârî tefsir olarak kabul edilen eserinde kullandığı hadislerin kaynak analizlerinin yapılmasının, hadis ilmi açısından ele alınması dikkate değerdir. Ayrıca Tüsterî'nin tasavvuf anlayışında önemli yeri olan hadis ve sünnetin eserine nasıl yansıdığı görülecektir. Yukarıda zikredilen ifadeler, onun hadis ilmine verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır. Bu çalışmada Tüsterî'nin tefsirindeki hadislerin kaynaklarının ve gerektiği durumlarda sıhhat durumlarının ortaya konması hedeflenmektedir.

1. Tefsîru't-Tüsterî de Hadis Kullanımı

Tüsterî tefsirinde âyetleri izah ederken bazı hadisleri kullanmıştır. Makalenin bu kısmında Tüsterî'nin hadisleri zikrederken takip ettiği yöntem hakkında bilgi verilecektir. Tüsterî'nin hadisleri zikrederken belli bir metodu takip ettiği söylenemez. Kitabında naklettiği hadislerden hareketle onun hadisleri zikretme metoduna dair bazı tespitlerde bulunulabilir. Yapılacak bu tespitler ile Tüsterî'nin hadisleri hangi

¹⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 16.

¹⁶ Tasavvufî anlayışı hakkında detaylı bilgi için bk. Gedik, *Sehl b. Abdullah et-Tüsterî ve Tasavvufî Görüşleri*.

¹⁷ Sülemî, *Tabakâtu's-Şûfiyye li's-Sulemî ve Yelîhi Zikru'n-Nisveti'l-Mute'abbidâti's-Şûfiyyât*, 170; Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 73; Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İşfahânî Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî; Dâru'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri; Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1394/1974), 10/1.

¹⁸ 'Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed b. el-'İmâd el-'Akrî el-Hanbelî İbnu'l-'İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab fi Ahbâr men Zeheb*, thk. Mahmûd el-Ernâvût (Dımaşk; Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 1986), 3/342.

¹⁹ Mesela bk. Gedik, *Sehl b. Abdullah et-Tüsterî ve Tasavvufî Görüşleri*; Eyüp İnce, *Tüsterî Tefsirindeki Tasavvufî Yorumlar ve Bunların Baklî, Bursevî Tefsirleriyle Mukâyesesi* (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2022); Tuğba Başer, *Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin (ö. 283/896) Tasavvuf Anlayışı* (Yalova Üniversitesi, 2017).

²⁰ Öztürk, "Sehl et-Tüsterî (ö.283/896) ve Tasavvufî Tefsiri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", Mesela bk.; Muhammed Göçer, *İşârî Tefsirlerin Kur'ân'da Bahsedilen Maddî Nimetleri Yorumlama Biçimi (Tüsterî, Sülemî, Kuşeyrî Örneği)* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Thesis, 2020) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)); Mahmut Kayış, *Ahkâm Ayetleri Açısından İlk Dönem İşârî Tefsirler - Tüsterî, Sülemî, Kuşeyrî Özelinde* - (Sakarya Üniversitesi, 2024); Selahattin Siyambaş, *Sehl b. Abdullah et-Tüsterî ve Tasavvufî Tefsiri* (Bursa Uludağ Üniversitesi, 1993).

durumlarda zikrettiği hakkında genel malumat vermesi amaçlanmıştır. Ardından hadislerin tek tek kaynakları ve gerektiği takdirde sıhhat durumlarına ilişkin analiz yapılacaktır. Hadislerin Tüsterî'nin zikrettiği lafızlarla tespitine çalışılacaktır.

1. Tüsterî her zaman değil yeri geldiğinde hadislerden faydalanmıştır. Hadisler çoğu zaman ilgili âyetle irtibatlı iken bazen bir bağ bulunmayabilmektedir.

2. Tüsterî, hadisleri nitelerken bazen "Kâle'n-nebiyyü=Nebî buyurdu"²¹, bazen "Kâle resûlullâh=Resûlullâh buyurdu"²², çoğu zaman da "Anî'n-nebî=Nebî'den (nakledilmiştir)"²³ ifadesini kullanmıştır. Zikrettiği hadislerde isnâdları vermemiştir.

3. Tüsterî, bazen hadisi zikrederken taktî'²⁴ yapmış hadisin konuyla ilgili tarafını zikretmekle yetinmiştir.

4. Tüsterî, çoğunlukla ilgili âyetin tefsiri bağlamında rivâyetlere yer vermekle birlikte, kimi zaman işârî tefsir anlayışının bir yansıması olarak konuyla doğrudan bağlantılı olmayan hadisleri de eserine dâhil etmiştir.

5. Zikrettiği hadisleri bazen devamında birkaç kelime ya da cümle ile izah ederken bazen de herhangi bir yorum yapmadan sadece rivâyeti zikretmiştir.

6. Zikrettiği hadisleri başka bir yerde tekrar etme yoluna gitmemiştir.

7. Az da olsa bazı sahâbîlerin kavillerine de tefsirinde yer vermiştir.

1.1. Kaynağı Belirlenen Hadisler

Tüsterî'nin zikrettiği hadislerin çoğunluğu hadis kaynaklarında yer almaktadır. Burada sırayla hadisler verilecek, kaynaklarına işâret edilecektir. Verilen hadislerin hadis kitabı olarak bilinen kaynaklardaki yerlerine burada yer verilecektir. Burada Tüsterî'nin verdiği hadiste metin itibarıyla farklılıklar varsa dipnotta zikredilecektir.²⁵ Ayrıca gerektiği durumlarda sıhhatine yönelik bilgilere de değinilecektir.

1. "Koşun! Müferridler Allah'ın rahmetine erişmede öne geçtiler." Sahâbîler, "Ey Allah'ın Resûlü! müferridler kimlerdir?" diye sordular. Resûlullâh şöyle buyurdu: "Onlar, Allah Teâlâ'yı çokça zikredenlerdir. Kıyamet günü hafif bir şekilde gelirler; çünkü zikir onların yüklerini azaltmıştır."²⁶

²¹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 17, 19, 29, 30, 33, 35, 38, 39, 50, 53, 83, 89, 101, 103, 120, 121, 122, 123, 132, 137, 145, 149, 151, 155, 161, 164, 168, 173, 194, 195, 198, 207.

²² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 20, 23, 24, 38, 42, 73, 94, 95, 144, 187, 196, 197.

²³ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 24, 30, 36, 42, 44, 54, 60, 64, 67, 71, 83, 88, 90, 95, 106, 109, 111, 113, 117, 137, 159, 177, 187.

²⁴ Taktî', uzun bir hadisin hepsini zikretmeyip belli bir kısmını nakletme demektir. Bk. Mehmet Efendioğlu, "Taktî'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/483.

²⁵ Lafız farklılıklarının tamamına işaret etmek, makale hacmini aşacağı için hepsine değinilmeyecektir.

²⁶ Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥüseyn b. 'Alî el-Ḥüsrevcirdî el-Beyhaḳî, *Şu'abu'l-İmân*, thk. 'Abdul'aliyy 'Abdulhamîd (Riyad: Mektebetu'r-Ruṣd, 1423/2003), 2/51 (No. 503); Ebû Umeyye Muḥammed b. İbrâhîm el-Baḡdâdî Ebû Umeyye et-Ṭarsûsî, *Musnedu Ebî Umeyye et-Ṭarsûsî* (b.y.: y.y., 2004), 50 (No. 49); Ebû 'Avâne Ya'kûb b. İshâḳ en-Nisâbü'rî Ebû 'Avâne, *Mustahṣeru Ebî 'Avâne* (Suud: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2014), 20/360 (No. 11771); Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 17.

2. Resûlullâh buyurmuştur ki “Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: Ben, beni zikredenin yanındayım. Kulum beni nerede ararsa, orada bulur.”²⁷

3. “Ey insanlar topluluğu! Kur’ân hakkında tartışmayın. Çünkü mühtedî bir mümin onunla tartışır isabet eder. Ancak müfterî bir münafık onunla tartışır, kıyas ve hevâya dayalı doğru olmayan deliller ortaya koymuş olur.”²⁸

4. “Kur’ân’ı, Arapların lehçesiyle, başka bir şekilde zorlama yapmadan okuyun. Onu, kilise ve satıcıların veya hevâ ve bid’at ehlinin lehçesiyle okumayın. Çünkü ben ve takva sahibi olan ümmetim, yapmacılıktan/gösterişten uzağız. Benden sonra, onu şarkıcı cariyelerin şarkı söylerken seslerini süsledikleri gibi seslerini süsleyerek okuyacak bir topluluk gelecektir. Onların kalpleri fitne içindedir ve dinleyenin kalbini de fitneye düşürür. İşte onlar, gafillerin ta kendisidir.”²⁹

5. “Namazı (Fâtiha Sûresi’ni) kendim ile kulum arasında ikiye böldüm: Yarısı benim, yarısı kulumundur ve kuluma dilediği verilecektir. Kul, ‘Elhamdü lillâhi rabbi’l-âlemîn’ dediğinde, Allah Teâlâ: ‘Kulum bana hamd etti.’ buyurur. Kul, ‘Er-Rahmâni’r-rahîm’ dediğinde, Allah Teâlâ: ‘Kulum beni övdü.’ buyurur. Kul, ‘Mâliki yevmi’d-dîn’ dediğinde, Allah Teâlâ: ‘Bu ayet benimdir, bundan sonraki ise kulumundur, ona istediği verilecektir.’ buyurur. Kul, ‘İyyâke na’budu ve iyyâke netse’în. İhdirâ’s-sırâtal-müstekîm’ diye devam ettiğinde, Allah Azze ve Celle: ‘Bu, kulum içindir ve kulumun istediği ona verilecektir.’ buyurur.”³⁰

²⁷ Beyhakî, *Şu’abu’l-Îmân*, 2/171; 2/182 (No. 673, 696); Ebû Nuaym el-İşfahâni, *Hilyetu’l-Evliyâ’ ve Tabakâtu’l-Aşfiyâ’*, 6/42 (No; Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ‘Abdullâh b. el-‘Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Muşannef fi’l-Ehâdîs ve’l-‘Âşâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût [Riyad: Mektebu’-r-Ruşd, 1409], 1/108; 7/73 [No. 1224]; Ebû Bekr Muhammed b. Ebî İshâk b. İbrâhîm el-Buḥârî el-Kelâbâzî, *Baḥru’l-Fevâidi’l-Musemmâ bi Me’âni’l-Aḥbâr - Kelâbâzî*, thk. Muhammed Ḥasen Muhammed Ḥasen İsmail - Aḥmed Ferîd el-Mezîdî [Beyrut: y.y., 1420/1999], 23, 51, 273, 274; Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 17 Rivâyetin baş tarafında yer alan *حيثما التمسني عبيدي وجدني* zikredilen kaynaklarda yer alırken, devamındaki *حيثما التمسني عبيدي وجدني* kaynaklarda tespit edilememiştir.

²⁸ Beyhakî, *Şu’abu’l-Îmân*, 3/526 (No. 2060); Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1999), 4/43 (No. 2400); Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 19. Kaynaklarda “Kur’ân hakkında tartışmayın” şeklinde bir rivâyet yer olsa da Tüsterî’nin zikrettiği şu uzun haliyle tespit edilememiştir. *معاشر الناس، لا تجادلوا في القرآن فإن جادل به المؤمن المهتدي وإن جادل به المنافق المفتري أقام حجة بالقياس والهوى بغير صواب لا تجادلوا في القرآن فإن جادل به المنافق المفتري أقام حجة بالقياس والهوى بغير صواب*. Bu kaynaklarda şu şekilde geçmektedir. “لا تجادلوا في القرآن فإن جادل به المنافق المفتري أقام حجة بالقياس والهوى بغير صواب”.

²⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 20; Rivâyet küçük farklılıklar içermektedir. Bk. Ebû’s-Sa’âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî İbnu’l-Eşîr, *Câmi’u’l-Uşûl*, thk. ‘Abdulkâdir el-Arnaûṭ (b.y.: Dâru’l-Hulvânî, 1389/1969-1392/1972), 2/459 (No. 913); ‘Alâ’u’d-Dîn ‘Alî b. Ḥisâmi’d-Dîn b. Kâdî Ḥân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânî el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu’l-Ummâl*, thk. Bekrî Ḥayyânî (b.y.: y.y., 1401/1981), 1/606 (No. 2779).

³⁰ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 23; Rivâyet pek çok hadis kitabında geçmektedir. Bazıları için bk. Ebû’l-Huseyn el-Kuşeyrî Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü’s-sahîh* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2013), “Salât”, 38, 40; Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaûṭ - Muhammed Kâmil Karabelli (Dimeşk: Dâru’r-Risâle el-Âlemiyye, 2009), “Salât”, 135; Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî (b.y.: Dâru ‘İhyâ’i’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, ts.), “Edeb”, 52; Ebû ‘Abdurrahmân Aḥmed b. Şu’ayb el-Ḥorâsânî en-Nesâ’î, *el-Muctebâ mine’s-Sunen es-Sunenu’s-Şuğrâ*, thk. ‘Abdulfettâh Ebû Ğudde (Halep: Mektebetu’l-Maṭbû’âti’l-İslâmiyye, 1406/1986), “İftitâh”, 23.

6. "İmam 've lâ'd-dâllîn' dediğinde, siz de 'Âmîn' deyin. Çünkü melekler de 'Âmîn' derler. Kimin 'Âmîn' demesi meleklerin 'Âmîn' demesiyle örtüşürse, geçmiş günahları bağışlanır."³¹

7. "Hz. Âdem, Hz. Mûsâ'ya dedi ki: 'Ben yaratılmadan önce, günahım ne kadar süreyle yazılmıştı?' Hz. Mûsâ, 'Kırk bin yıl önce' diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Böylece Hz. Âdem, Hz. Mûsâ'ya delil getirdi ve onu yendi.'³²

8. "Biriniz yemeğe çağrılırsa icâbet etsin. Eğer oruçluysa yemek sahibine dua etsin."³³

9. "Kim iç dünyasını (niyetini ve gizli hâlini) düzeltirse, Allah onun dış dünyasını (açık hâlini) düzeltir. Kim gizli hâlinde Allah'a karşı takva sahibi olursa, Allah onu kendisine yaklaştırır ve yakın kılar."³⁴

10. Hz. Peygamber Huneyn günü ashâbından bazısının 'Biz azlık sebebiyle mağlup olmayız' dediklerini işitince şöyle buyurdu: "Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Allah'tan âfiyet dileyin."³⁵

11. "Cennet ehli, dünyada olduğu gibi cennette de âlimlere ihtiyaç duyarlar. Her Cuma Rablerini ziyaret ederler ve onlara 'Dilediğinizi isteyin' denilir. Bunun üzerine onlar âlimlere giderler. Âlimler onlara, 'Şunu isteyin, bunu isteyin' derler; onlar da dilekte bulunurlar."³⁶

³¹ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 24; Hadis için bk. Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût - 'Adil Murşid v.dğr (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), 13/95 (No. 7660).

³² Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 30; Rivâyet farklı lafızlarla çok fazla kaynakta yer almaktadır. Bk. Ebû Ya'lâ Ahmed b. 'Alî el-Mevşîlî Ebû Ya'lâ, *Musnedu Ebî Ya'lâ*, thk. Huseyn Selîm Esed (Dımaşk: y.y., 1404/1984), 1/211 (No. 244); Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr el-'İtkî el-Bezzâr, *el-Baħru'z-Zeħħâr*, thk. Maħfuzurrahmân Zeynullâh vd. (Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1988/2009), 1/274 (No. 171); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki v.dğr. (Kahire: Dâru Tavki'n-Necât, 1979), "Ehâdisü'l-enbiyâ", 31; Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh*, "Kader", 13; Ebû Dâvûd, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, "Sünnet", 17.

³³ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 33; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âşâr*, 2/317 (No. 9429); Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh*, "Siyâm", 159; "Nikâh", 106; Muhammed b. İsâ es-Sevrî Tirmizî, *es-Sünen* (Medine: Dâru's-Selâm, 2012), "Savm", 64; Ebû Dâvûd, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, "Savm", 76.

³⁴ Tusterî'nin metni kaynaklarda bu lafızlarla tespit edilememiştir. Metin: من أصلح سريره أصلح الله علانيته ومن اتقى من عمل لإخترته كفاه الله دنياهُ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 35; Rivâyetin İbn Ebî Şeybe'deki metni:

وَمَنْ أَصْلَحَ فِيمَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللَّهِ كَفَاهُ اللَّهُ النَّاسَ , وَمَنْ أَصْلَحَ سَرِيرَتَهُ أَصْلَحَ اللَّهُ عِلَانِيَتَهُ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âşâr*, 7/162 (No. 34988); Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ' ve Taḃaḃâtu'l-Aşfiyâ'*, 4/247; Muttaḃî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 3/25 (No. 5276); Hadisi değerlendiren Nâsıruddîn el-Elbânî zayıf hükmünü vermiştir. Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḃayrî es-Süyûtî,

³⁵ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 50; Ebû Bekr b. Muhammed el-Huḃayrî es-Süyûtî, "Cihâd ve's-siyer", 112; "Temennî", 8; Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh*, "Cihâd ve's-siyer", 20; Ebû Dâvûd, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, "Cihâd", 96.

³⁶ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 60; Şireveyh b. Şehridâr b. Şireveyh b. Fenâḃserü 'Ebû Şucâ' ed-Deylemî el-Hemezânî ed-Deylemî, *el-Firdevs bi'Me'sûri'l-Ḥiḃâb*, thk. es-Sa'îd b. Besyûnî Zaḃlûl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986), 1/230; Muttaḃî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 10/150 (No. 28767); Zehebî de hadisin mevzû olduğu belirtmiştir. Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezḃâḃ ez-Zebîdî, *Tahrîru Ehâdisi İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn* (Riyad: y.y., 1408/1987), 2/757.

12. "Allah'a saygının bir göstergesi; İslam'daki yaşlıya, âdil yöneticiye ve Kur'an'ı taşıyan (ezberleyen ve yaşayan) ama onda aşırılığa kaçmayan kişiye ikram etmektir (hürmet göstermektir)."³⁷

13. "O (Resûlullah as), muhacirlerin yoksullarıyla işe başladığı; yani onların fakirleriyle Allah'tan yardım dilerdi."³⁸

14. "Resûlullah s.a. Tevbe sûresi indirildiğinde şöyle buyurdu: "İnsanlarla iyi geçinmek (yumuşak davranmak) üzere gönderildim."³⁹

15. "Sabırla sıkıntıdan kurtulmayı beklemek ibadettir."⁴⁰

1

6. "Ümmetimde şirk, siyah bir karıncanın düz bir taş üzerindeki yürüyüşünden daha gizlidir."⁴¹

17. "Müminin ferasetinden sakının! Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar." Hz. Peygamber sonra şu âyeti okudu: "Şüphesiz ki bunda ince anlayışlı kimseler için ibretler vardır. (Hicr Suresi, 15/75)"⁴²

18. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah buyurur: 'Kim beni anmakla (zikirle) meşgul olup benden bir şey istemeye vakit bulamazsa, ona isteyenlere verdiğimin en efdâl (üstün) olanını veririm.'"⁴³

19. "Biz, Kinâne'nin oğlu Nadr soyundanız. Ne annemizin (nesebinin) peşine düşeriz, ne de babamızı inkâr ederiz."⁴⁴

³⁷ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 67; Buradaki rivâyetin baş tarafı ان من اجل الله şeklinde. Suleymân b. el-Eş'âş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetu'l-Âşriyye, ts.), "Edeb", 23; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşanneffî'l-Ehâdis ve'l-Âşâr*, 6/421 (No. 32556); Buhârî'nin lafızlarında küçük değişiklikler bulunmaktadır. Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buḥârî el-Buḥârî, *el-'Edebu'l-Mufred*, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri (Riyad: y.y., 1419/1998), 185.

³⁸ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 71; Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb eṭ-Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr - eṭ-Ṭaberânî*, thk. Ḥamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 1/292 (No. 857).

³⁹ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 73; Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 11/35 (No. 8117); Zeynuddîn Muhammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-Ârifin el-Ḥaddâdî el-Munâvî, *Feyḍu'l-Kadîr fî Şerhi'l-Câmi'i's-Şağîr* (Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1356/1937), 1/241.

⁴⁰ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 83; Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 12/355 (No. 9531); Munâvî, *Feyḍu'l-Kadîr fî Şerhi'l-Câmi'i's-Şağîr*, 3/52; Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 3/272 (No. 6507).

⁴¹ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 83; Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ' ve Ṭabakâtu'l-Aşfiyâ'*, 7/112; Munâvî, *Feyḍu'l-Kadîr fî Şerhi'l-Câmi'i's-Şağîr*, 4/172-174; Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 3/475 (No. 7501).

⁴² Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 88; Tirmizî, *es-Sünen*, "Tefsîru'l-Kur'an", 16; Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb eṭ-Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsaf*, thk. Ṭâriḳ b. 'İvaḍullâh b. Muhammed - 'Abdulmuḥsin b. İbrahim el-Ḥuseynî (Kahire: Dâru'l-Ḥaremeyn, ts.), 8/23 (No. 7843); İbnu'l-Esîr, *Câmi'u'l-Uşûl*, 2/205 (No. 684).

⁴³ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 94; İbn Ebî Şeybe'nin rivâyetinde birkaç kelime farklılığı bulunmaktadır. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşanneffî'l-Ehâdis ve'l-Âşâr*, 6/34. (No. 29274); Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 2/93, 95 (No. 566, 568).

⁴⁴ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 95; Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd el-Başrî eṭ-Tayâlisî, *el-Musned*, thk. Muhammed b. 'Abdulmuḥsin eṭ-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1419/1999), 2/377 (No. 1145); Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsnedü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*, 36/160 (No. 21839); Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Ḳazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyeye, 2009), "Hudûd", 37.

20. “Kalpler, kendisine iyilik edeni sevmeye, kötülük edeni ise sevmemeye (nefret etmeye) meyilli olarak yaratılmıştır.”⁴⁵

21. Hz. Peygamber; “Ümmetinden herkes cennete girecektir; ancak istemeyen hariç.” Sahâbîler dediler ki: ‘Ey Allah’ın Resûlü! Cenneti kim istemez ki?’ Bunun üzerine Resûlullah: ‘Kim bana itaat ederse cennete girer, kim de bana isyan ederse, işte o cennete girmeyi istememiş olur’ buyurdu.”⁴⁶

22. “Ey Muâz! Şüphesiz mü’min, Kur’ân ile kendi nefsinin birçok arzusunun alıkonmuştur. Kur’ân, onu hevasının peşine düşüp helâk olmaktan Allah’ın izniyle korur. Mü’min, hak karşısında adeta bir esirdir. Ey Muâz! Mü’min, kendi boynunu azaptan kurtarmaya çalışan bir kimsedir. Ey Muâz! Mü’minin içindeki korku asla tamamen sönmez; yüreğindeki çırpınış ta ki Cehennem köprüsünü geçinceye kadar dinmez. Ey Muâz! Mü’min, kulağında, gözünde, dilinde, elinde, ayağında, karnında ve cinsel organında gözetleyiciler (melekler) olduğunu bilir. Hatta bir bakışında, bir çamur zerresini parmağıyla oynayışında, gözüne sürdüğü sürmede bile. Tüm bu eylemlerinde hesap bilinci taşır. Onun yoldaşı: takvâdır. Rehberi: Kur’ân’dır. Yolu: korkudur (Allah korkusu). Biniti: iştiyaktır (Allah’a kavuşma arzusu). Sancağı: haşyettir (içten saygı dolu korku). Sığınağı: namazdır. Zırhı: oruçtur. Kurtuluşu: sadakadır. Veziri (yardımcısı): doğruluktur. Emiri (baş rehberi): hayâdır. Ve Rabbi, bütün bunların ötesinde, onu gözetlemektedir (murakabe etmektedir). Ey Muâz! Ben senin için, kendim için sevdiğim şeyi isterim. Cebrâil (aleyhisselâm)’ın bana iletmiş şeyi sana da iletmişim. Kıyamet günü benimle karşılaşacak olan ve Allah’ın sana verdikleriyle senden daha mutlu olan birini tanıyıyorum.”⁴⁷

23. “Bana altı şeyi garanti edin, ben de size cenneti garanti edeyim: Konuştuğunuzda doğru söyleyin, söz verdiğinizde sözünüzü tutun, size emanet verilirse onu yerine ulaştırın, iffetinizi koruyun, gözlerinizi (harama bakmaktan) sakının, ellerinizi (zulüm ve kötülükten) çekin.”⁴⁸

⁴⁵ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 103; Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muhammed el-İşbehânî Ebû’s-Şeyh, *Kitâbu'l-Emşâl fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, thk. ‘Abdu'l-‘Alî ‘Abdulhamîd Hâmid (Bombay: y.y., 1408/1987), 195; Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ’ ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ’*, 4/121; Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Selâme b. Ca’fer b. ‘Alî el-Mısrî el-‘Kudâ’î, *Musnedu’s-Şihâb el-‘Kudâ’î*, thk. Hâmidî b. ‘Abdulmecîd es-Selefi (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1407/1986), 1/350; Beyhakî, *Şu’abu'l-Îmân*, 2/38 (No. 465); Rivâyeti eserinde değerlendiren İbn Ebî Hâtim babasının “Bu hadis münkerdir. Abdîrrezzâk’ın kız kardeşinin oğlu yalan söylerdi.” dediğini nakletmiştir. Ebû Muhammed ‘Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-‘İlel*, thk. Sa’d b. ‘Abdullâh el-‘Hamîd ve Hâlid b. ‘Abdurrahman el-Cerîsî (b.y.: Me’tâbi’u'l-‘Hamîdî, 1427/2006), 6/278.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 14/343 (No. 8728); Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İ’tisâm”; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Şahîh*, thk. Şu’ayb el-‘Arna’ût (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1408/1988), 1/197 (No. 17); Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 106.

⁴⁷ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 109; Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Musnedu’s-Şâmiyyîn - et-Taberânî*, thk. Hâmidî b. ‘Abdulmecîd es-Selefi (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1405/1984), 4/355 (No. 3540); Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ’ ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ’*, 1/26; Mutta’î el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 1/163 (No. 816); el-Elbânî hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. Nâsirüddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za’îfe ve'l-mevz’ûa ve eseruhu's-seyyiü fi'l-ümme* (Riyad: Dâru'l-Me’ârif, 1992), 12/426.

⁴⁸ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 111; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 37/417 (No. 22757); İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 1/506 (No. 271); Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Abdullâh en-Nîsâbü’rî el-Hâkim, *el-*

24. "Namazına kalktığında, sanki veda edercesine namaz kıl. Yarın için özür dileyeceğin bir söz söyleme. İnsanların ellerindeki şeylerden (dünya malı ve yardımlarından) tamamen ümidini kes."⁴⁹

25. "Büyük günah, göğsünde geniş yer bulan (rahatça yapılan) şeydir; günah ise, fetva verenler sana fetva verseler bile içinde tereddüt uyandıran şeydir." Hz. Peygamber sonra şöyle buyurdu: "Kalp huzursuzsa, bu senin aleyhine bir delildir."⁵⁰

26. "Onlar öyle kimselerdir ki, yanlarında oturan kimse bile bedbaht olmaz (şakî olmaz)."⁵¹

27. "Amellerin çokluğuna aldanmayın; çünkü ameller sonuçlarıyla (akıbetleriyle) değerlendirilir."⁵²

28. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ: 'Ben kulumun ruhunu kabzetme zamanındaki tereddüt kadar hiçbir şeyde tereddüt etmedim' buyurmuştur."⁵³

29. "Kalbime (bazen) bir gaflet çöker; bu yüzden her gün Allah'tan yetmiş defa bağışlanma dilerim."⁵⁴

30. "Sözlerin en yalanı zandır."⁵⁵

Mustedrek âle's-Şaḥîḥayn, thk. Muştafâ 'Abdulkâdir 'Aṭâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/399 (No. 8066); Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥüseyn b. 'Alî el-Ḥüsrevcirdî el-Beyhaḳî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Muḥammed 'Abdulkâdir 'Aṭâ (Beyrut: y.y., 1424/2003), 6/471 (No. 12691).

⁴⁹ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 113; İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, ts., "Zühd", 15; Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsnedü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*, 38/484; Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr - et-Ṭaberânî*, 4/154.

⁵⁰ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 122. Tüsterî'nin verdiği metin şöyledir: *الكبيرة ما يشرح في صدرك والإثم ما حاك في صدرك. وإن أفتاك المفتون وأفتوك. ثم قال: إن اضطرب القلب فهو حجة عليك*; Birebir kaynaklarda tespit edemediğimiz rivâyetin en yakın varyantı şu şekildedir: *ما سكنت إليه النفس واطمأن* Muttaḳî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 3/426. (No. 7278); Ebu'l-Ḥasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân el-Heşemî, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, thk. Ḥusâmeddîn el-Ḳudsî (Kahire: Mektebetu'l-Ḳudsî, 1414/1994), 1/175.

⁵¹ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 123; Bezzâr, *el-Baḥru'z-Zeḥḥâr*, 16/88 (No. 9147); Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Deavât", 66; İbnu'l-Eşîr, *Câmi'u'l-Uşûl*, 4/469 (No. 2556); Heşemî, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, 10/76; Muttaḳî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 1/414, 435 (No. 1747, 1878).

⁵² Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 123. Tüsterî'nin verdiği metin şöyledir: *لا تغرنكم كثرة الأعمال فإن الأعمال بالخواتيم*; Hadisin baş tarafı kaynaklarda tespit edilememiştir. Devamında zikredilen "amellerin sonuçlarıyla değerlendirilmesi" pek çok kaynakta muteber hadis olarak zikredilmektedir. Bk. Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsnedü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*, 37/489 (No. 22835); Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Kader", 5; İbn Ḥibbân, *es-Şaḥîḥ*, 2/52 (No. 340); Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr - et-Ṭaberânî*, 6/143 (No. 5784).

⁵³ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 137.; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşanneffi'l-Eḥâdiş ve'l-Âşâr*, 7/218 (No. 35481); Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsnedü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*, 43/261 (No. 26193); Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Rikâk", 38; Kelâbâzî, *Baḥru'l-Fevâidi'l-Musemmâ bi Me'âni'l-Aḥbâr - Kelâbâzî*, 377; Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Ḥilyetu'l-Evliyâ ve Ṭabakâtu'l-Aşfiyâ*, 4/32.

⁵⁴ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 145; Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh*, "Zikir", 41; Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsnedü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*, 29/391 (No. 17848); Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, "Fezâilü'l-Kur'ân", 359; Ebû 'Abdurrahmân Aḥmed b. Şu'ayb el-Ḥorâsânî en-Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Ḥasen 'Abdulmun'im (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), 9/167.

⁵⁵ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 149. Hadis pek çok hadis kaynağında yer almaktadır. Bazıları için bk. Ebû 'Urve Ma'mer b. Râşid el-Ezdî Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, thk. Ḥabîbu'r-Rahmân el-'A'zamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403/1982), 11/169 (No. 20228); et-Tayâlîsî, *El-Müsned*, 4/265 (No. 2656); Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Vesâyâ", 8;; Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh*, "Birr", 28; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, "Edeb", 55.

31. "Sizden hiç kimse, Allah'ın rahmeti olmadan ameliyle cennete giremez."⁵⁶
32. "Benim gökyüzüne götürüldüğüm gece, dördüncü –bazı rivayetlerde yedinci– semada 'Beytü'l-Ma'mûr'u gördüm. Orayı her gün yetmiş bin melek ziyaret eder ve bir daha oraya dönmezler."⁵⁷
33. "Cennette müminin içi boş beyaz bir inciden yapılmış bir çadırı (köşkü) vardır. Bu çadır otuz mil uzunluğundadır. Orada aileler vardır fakat onlar birbirlerini göremezler."⁵⁸
34. "Allah'a sanki O'nu görüyormuşçasına kulluk et."⁵⁹
35. "Meleğin bir yönlendirmesi (ilhamı) vardır, şeytanın da bir yönlendirmesi (vesvesesi) vardır."⁶⁰
36. "Ümmetimde gizli şirk, karanlık bir gecede, dümdüz bir taş (safa) üzerinde yürüyen karıncanın ayak sesinden daha gizlidir."⁶¹
37. İbn Abbas dedi ki: "Nebî s.a. bevleder, sonra teyemmüm ederdi. Dedim ki: 'Ey Allah'ın Resûlü! Su sana çok yakınken neden böyle yapıyorsun?' Buyurdu ki: 'Bilmiyorum, belki de ona ulaşamam'."⁶²
38. "Kim gözüyle görmüş gibi kıyameti görmek isterse Tekvîr, İnşikâk ve İnfitâr surelerini okusun."⁶³

⁵⁶ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 151; Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Rikâk", 18; Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh*, "Sifetü'l-kıyâme", 75.

⁵⁷ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 155; Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemâm es-Şan'ânî 'Abdurrezzâk, *el-Muşannef*, thk. Hâbiburrahmân el-'Azamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403), 5/28 (No. 8873); Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsnedü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*, 19/487 (No. 12505); Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh*, "İmân", 259, 264; Nesâî, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Şuğrâ*, "Salât", 1.

⁵⁸ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 159; Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Bed'ül-halk", 8; Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh*, "Cennet", 24; Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsnedü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*, 32/459 (No. 19681); Ebû Ya'lâ, *Musnedu Ebî Ya'lâ*, 13/315 (No. 7332).

⁵⁹ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 161; Ebû 'Abdurrahmân 'Abdullâh b. Mubârek b. Vâdîh et-Turkî İbnu'l-Mubârek, *ez-Zuhd ve'r-Rekâ'îk l'ibni'l-Mubârek ve'z-Zuhd li Nu'aym b. Hammâd*, thk. Hâbiburrahmân el-'Azamî (Beyrut: y.y., ts.), 2/62; Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1988), 7/78 (No. 34325); Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsnedü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*, 10/297 (No. 6156); Suleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *ez-Zuhd*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim - Ebû Bilâl Ganîm (Hilvan: y.y., 1414/1993), 210; Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 20/175 (No. 374).

⁶⁰ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 164; Bezzâr, *el-Baḥru'z-Zeḥḥâr*, 5/395 (No. 2028); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 9/101 (No. 8532).

⁶¹ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 168; İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 6/70 (No. 29547); Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsnedü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*, 32/384 (No. 19606); Buhârî, *el-'Edebu'l-Mufred*, 377; Ebû Ya'lâ, *Musnedu Ebî Ya'lâ*, 1/60 (No. 58).

⁶² Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 177; İbnu'l-Mubârek, *ez-Zuhd ve'r-Rekâ'îk l'ibni'l-Mubârek ve'z-Zuhd li Nu'aym b. Hammâd*, 1/98; Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsnedü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*, 4/374; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 12/238; el-Ḥuseyn b. Mes'ûd b. Muḥammed b. el-Ferrâ' Ebû Muḥammed el-Begâvî, *Meşâbîhu's-Sunne*, thk. Yûsuf 'Abdurrahmân el-Mar'aşlı vd. (Beyrut: y.y., 1407/1987), 3/440.

⁶³ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 187; Tirmizî, *es-Sünen*, "Tefsîru'l-Kur'ân", 73; Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsnedü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*, 8/424 (No. 4806).

39. Hz. Peygamber Mekke'nin fethi zamanında şöyle buyurdu: "O (Mekke), (savaş konusunda) benden önce hiç kimseye helâl kılınmadı; benden sonra da hiç kimseye helâl kılınmayacaktır. Ancak bana gündüzün sadece bir saatinde helâl kılındı."⁶⁴

40. Resûlullah'a s.a. "İslâm nedir?" diye soruldu. Şöyle buyurdu: "Sabır ve hoşgörüdür." Denildi ki: "İman nedir?" Şöyle buyurdu: "Güzel söz söylemek ve yemek yedirmektir."⁶⁵

41. Malının tamamını Allah yolunda infâk eden Hz. Ebû Bekir'e Resûlullah: "Ailene ne bıraktın?" diye sordu. Hz. Ebû Bekir: "Allah ve Resûlünü bıraktım."⁶⁶

42. "Zenginlik mal çokluğu değil gönül zenginliğidir."⁶⁷

43. "Bir zorluk iki kolaylığa galip gelemez."⁶⁸

44. "Allah için ihlaslı/samimi ol. Zira az amel sana yeter."⁶⁹

1.2. Diğer Kaynaklarda Yer Alan Hadisler

Burada Tüsterî'nin zikrettiği rivâyetlerden, hadis kaynaklarından ziyâde tefsîr, fıkıh, tasavvuf gibi diğer ilimlere âit kaynaklarda geçen hadislerle değinilecektir. Tespit edilebildiği kadarıyla hadislerle ilgili âlimlerin sıhhat eksenli değerlendirmeleri de zikredilecektir.

1. "Eğer İsâ b. Meryem'in yakîni artsaydı suyun üzerinde yürüdüğü gibi havanın üzerinde de yürürdü."⁷⁰

⁶⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 194; 'Abdurrezâk, *el-Muşannef*, 5/140 (No. 9192); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/404 (No. 36908); Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî ed-Dârimî, *Sunenu'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim 'Esed ed-Dârânî (b.y.: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000), 3/1694; Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "İlim", 39; "Megâzî", 53; "Diyât", 8; Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh*, "Hacc", 448.

⁶⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 195; Ebû Bekir b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Musned*, thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî - Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî (Riyad: Dâru'l-Vaţan, 1418/1997), 2/262 (No. 757); Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 32/177 (No. 19435); Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 10/375 (No. 7651).

⁶⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 196; Bezzâr, *el-Baḥru'z-Zeḥḥâr*, 1/263 (No. 159); Tirmizî, *es-Sünen*, "Menâkıb", 16; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, "Zekât", 41; Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 2/466 (No. 1239).

⁶⁷ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 197. Hadis çok fazla hadis kaynağında yer almaktadır. Bazıları için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 13/508 (No. 8176); Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Rikâk", 16; Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh*, "Zekât", 120; Tirmizî, *es-Sünen*, "Zühd", 40.

⁶⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 198; Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvaţta'*, thk. Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî (Beyrut: y.y., 1406/1985), "Cihâd", 6; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (Beyrut, 1990), 2/575; Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 12/361 (No. 9541).

⁶⁹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 207; Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ'*, 1/244; Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 9/174 (No. 5443); Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Alî el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Uşûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl*, thk. 'Abdurrahmân 'Amîre (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 1/91; Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 3/23 (No. 5257); Deylemî, *el-Firdevs bi'Me'sûri'l-Hitâb*, 1/435.

⁷⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 30; Rivâyeti değerlendiren Zeynüddîn el-İrâkî, bu hadisin münker olduğunu ve bu şekilde bilinmediğini söylemiştir. Rivâyetin aslı şöyledir: "İsâ as. demiştir ki: 'Eğer âdemoğlunun az bir yakîni olsaydı suyun üzerinde yürürdü.'" Ebû'l-Faḍl 'Abdirrahîm b. el-Hüseyn b. 'Abdurrahmân Zeynüddîn el-İrâkî, *Tahrîcu Ehâdîsi'l-İhyâ' = el-Muğnî 'an Ḥamlî'l-Esfâr* (Beyrut: y.y., 1426/2005), 1439.

2. “Resûlullah, Bedir Savaşı’ndan sonra bir adamın şöyle dediğini işitti: ‘Biz Bedir günü ancak yaşlı, kel adamları öldürdük.’ Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: ‘Onlar, Kureys’in ileri gelenleriydi.’”⁷¹

3. “Dün gece hayret verici bir şey gördüm: Bir kul ile Allah arasında bir perde vardı. Sonra, o kulun Allah hakkındaki hüsnüzannı geldi ve onu perdenin içine soktu.”⁷²

4. “Kur’ân hikmettir. Kim gençliğinde Kur’ân’ı öğrenirse, o Kur’ân onun et ve kaniyla karışır.”⁷³

5. “Kıyamet günü bir kul getirilir ve cehenneme gönderilmesi emredilir. Kul der ki: ‘Benim akıbetim böyle olacağını düşünmemiştim.’ Allah Teâlâ ona sorar: ‘Senin hakkımdaki düşüncen neydi?’ Kul şöyle cevap verir: ‘Beni affetmeni umuyordum.’ Bunun üzerine Allah şöyle buyurur: ‘Seni affettim.’ Sonrasında, ona cennete gitmesi emredilir.”⁷⁴

6. “Her günahın bir tövbesi vardır, ancak bid’at ve hevâ sahipleri bunun dışındadır. Ben onlardan beriyim, onlar da benden beridir. Allah, onların tevbe etmesini engellemiştir.”⁷⁵

7. “Kime bir hayır kapısı açılırsa, onu değerlendirsin. Çünkü o kapının ne zaman kapanacağını bilemez.”⁷⁶

8. “Gemini yenile/sağlamlaştır çünkü deniz derindir.”⁷⁷

9. “Hevâ ve şehvet, akıl ve ilme galip gelir.”⁷⁸

10. “İnsanın en azılı düşmanı, iki kaburgası arasındaki kendi nefsidir.”⁷⁹

⁷¹ Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 36; Hâkîm et-Tirmizî, *Nevâdiru’l-Uşûl fî Ehâdîsi’r-Rasûl*, 1/333.

⁷² Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 39; Ebû Bekr Muhammed b. Ca’fer b. Muhammed b. Sehl es-Sâmirî el-Ĥarâ’îti, *Mekârimu’l-Ahlâk*, thk. Eymen ‘Abdulcâbir el-Bahîrî (Kahire: y.y., 1419/1999), 38; Irâkî değerlendirmesinde hadisi ilk olarak el-Ĥarâ’îti’nin naklettiğini senedinin zayıf olduğunu söylemiştir Zeynüddîn el-‘Irâkî, *Tahrîcu Ehâdîsi’l-İhyâ’ = el-Muğni’an Ĥamli’l-Esfâr*, 933.

⁷³ Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 42; Ebû Bekr Ahmed b. el-Ĥüseyn b. ‘Alî el-Ĥüsrevcirdî el-Beyhâkî, *es-Sunenu’s-Şağîr*, thk. ‘Abdulmu’tî Emîn Kal’acî (Karaçi: y.y., 1410/1989), 1/335; Beyhâkî, *Şu’abu’l-İmân*, 3/344; Muttaķî el-Hindî, *Kenzu’l-Ummâl*, 1/532.

⁷⁴ Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 54; Hadis için bk. Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Ĥilyetu’l-Evliyâ’ ve Ĥabakâtu’l-Aşfiyâ’*, 3/292.

⁷⁵ Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 64; Hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivâyet için bk. Ebû ‘Abdullah b. Muhammed b. Muhammed el-‘Ukberî İbn Baţta, *el-İbânetu’l-Kubrâ*, thk. Rıdâ Mu’tî vdğr. (Riyad: el-Mektebu’l-İslâmî, 2005), 1/302; Hâkîm et-Tirmizî, *Nevâdiru’l-Uşûl fî Ehâdîsi’r-Rasûl*, 2/245.

⁷⁶ Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 95; Kuđâ’î, *Musnedu’s-Şihâb el-Kuđâ’î*, 1/268.

⁷⁷ Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 121; Rivâyet hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Fakat sûfilerin kitaplarında bulunmaktadır. İsmâ’îl Hâķķı b. Muştafâ el-İstânbûlî el-Ĥanefî el-Ĥalvetî İsmâ’îl Hâķķı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 1/428.; Deylemî, *el-Firdevs bi’Me’sûri’l-Ĥitâb*, 5/339.

⁷⁸ Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 132; Bursevî rivâyeti biraz farklı şekilde Hz. Ali’ye nispet ederek eserinde zikretmiştir. Metin şöyledir: العلم والعقل يغلبان الغضب والشهوة إسمâ’îl Hâķķı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 8/369; Ebû Nuaym da Hâris b. Esed’in sözü olarak العلم والعقل يغلبان الغضب والشهوة لأنَّ الهوى والشهوة يغلبان العلم والعقل lafzıyla zikretmiştir. Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Ĥilyetu’l-Evliyâ’ ve Ĥabakâtu’l-Aşfiyâ’*, 10/88.

⁷⁹ Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 144; Ebû Bekr Muhammed b. Ca’fer b. Muhammed b. Sehl es-Sâmirî el-Ĥarâ’îti, *’İtilâlu’l-Kulûb*, thk. Ĥamdî ed-Demirdâş (Riyad: Nizâr Muştafâ el-Bâz, 1421/2000), 1/26; Irâkî hadisi değerlendirirken isnadda bulunan Muhammed b. Ġazvân’ın hadis uyduranlardan biri olduğunu söylemiştir. Ebû’l-Fadl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Huseyn Irâkî, *Tahrîcu ehâdîsi’l-İhyâ’=el-Muğni’an*

1.3. Kaynağı Tespit Edilemeyen Hadisler

Tüsterî'nin zikrettiği az da olsa kaynaklarda herhangi bir şekilde tespit edilemeyen hadisler burada verilecektir.

1. "Hevâ ve şehvet, ilmi ve akli bastırır (yenebilir)."⁸⁰

2. "Bu âyet⁸¹ indiğinde: Hz. Peygamber; 'Fakirlere, onların hükümrânlık gününe hazırlık yapın' buyurdu. Bunun üzerine sahabeler, 'Ey Allah'ın Resûlü, onların hükümrânlık günü ne zaman?' diye sordular. Resûlullâh şöyle cevap verdi: 'O, Kıyamet günüdür.'⁸²

3. "Allah katında en çirkin/kötü günahlardan biri işçinin ücretini vermemek ve kadının mehrini vermemektir."⁸³

4. "Kur'ân'ı anlama kabiliyeti verilen kimse, büyük bir hayra nail olmuştur. Her kim Kur'ân'ı anlamaktan mahrum kalmışsa, o da büyük bir ilimden mahrum kalmıştır."⁸⁴

5. "Şüphesiz ki Allah Teâlâ'nın yarattığı şeyler arasında bir yer vardır ki, bembeyaz bir inciden yaratılmıştır. Büyüklüğü bin yıllık mesafedir. Üzerinde kırmızı yakuttan bir dağ vardır. O yerin seması onu çepeçevre kuşatmıştır. Orada bir melek vardır; doğusunu ve batısını doldurmuştur. Bu meleğin altı yüz altmış bin başı vardır. Her başında altı yüz altmış bin ağız bulunur. Her ağızda altı yüz bin dil vardır. Bu melek, her bir diliyle günde altı yüz altmış bin defa Allah'ı tesbih eder. Fakat kıyamet günü Allah'ın azametini görünce şöyle der: 'İzzetine ve celaline yemin ederim ki, Sana hakkıyla ibadet edemedim!'"⁸⁵

6. "Şeytan, sizden birini helâk etmek için onu bir tek şer kapısına düşürmek amacıyla yetmiş hayır kapısından yaklaştırır."⁸⁶

---

hamli'l-esfâr fi'l-esfâr (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005), 1/878; Aclûnî de rivâyetin zayıf bir isnadla geldiğini söylemiştir. İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*, thk. Abdülhumeyd b. Ahmed b. Yusuf b. Hindâvî (el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000), 1/161; el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'îfe ve'l-mevz'ûa ve eseruhu's-seyyiü fi'l-ümme*, Elbânî ise hadisin mevzû olduğunu vurgulamıştır.

⁸⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 29; Rivâyet hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bk. Ebû Nuaym el-İşfahâni, *Hiyyetu'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ'*, 6/224.

⁸¹ "(Sadakalar,) kendilerini Allah yolunda (ilim ve hizmete) adanmış olan ve yeryüzünde dolaşıp kazanamayan fakirler içindir ki, iffetleri (utanıp istememeleri) sebebiyle, gerçek hallerini bilmeyen, onları zengin zanneder. (Resûlüm!) Sen onları simalarından tanırsın; onlar, yüzsüzlük ederek insanlardan (bir şey) istemezler. (Hak yolunda) hayır namına ne verirseniz, muhakkak ki Allah onu hakkıyla bilir." Hasan Tahsin Feyzli, *Feyzü'l-Furkân Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (İstanbul: Server Yayınları, 2006), el-Bakara, 2/273.

⁸² Kaynaklarda tespit edilememiştir. Rivâyet yalnızca Tüsterî'nin tefsîrinde yer almaktadır. Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 44.

⁸³ Rivâyet bu haliyle hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Tüsterî'nin bu rivâyeti manen eserine aldığı aklı gelmektedir. Hadislerde işçinin ücretinin teri kurumadan verilmesi, önceden belirlenmesi, geciktirilmemesi gibi hususlar zikredilse de bu rivâyette yer aldığı üzere Allah katında en kötü günahlardan olduğuna dair bir rivâyet yer almamaktadır. Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 53.

⁸⁴ Rivâyet kaynaklarda tespit edilememiştir. Tüsterî bu sözü bir kelâm-ı kibâr olarak eserine sehven hadis olarak almış olmalıdır. Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 67.

⁸⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 90. Rivâyet kaynaklarda tespit edilememiştir.

⁸⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 101. Rivâyet kaynaklarda tespit edilememiştir.

7. “Ümmetin fesada uğradı zamanda dinini koruyarak (fitneden) kaçan kimse, Allah yolunda savaşan yetmiş şehit sevabı alır.”⁸⁷

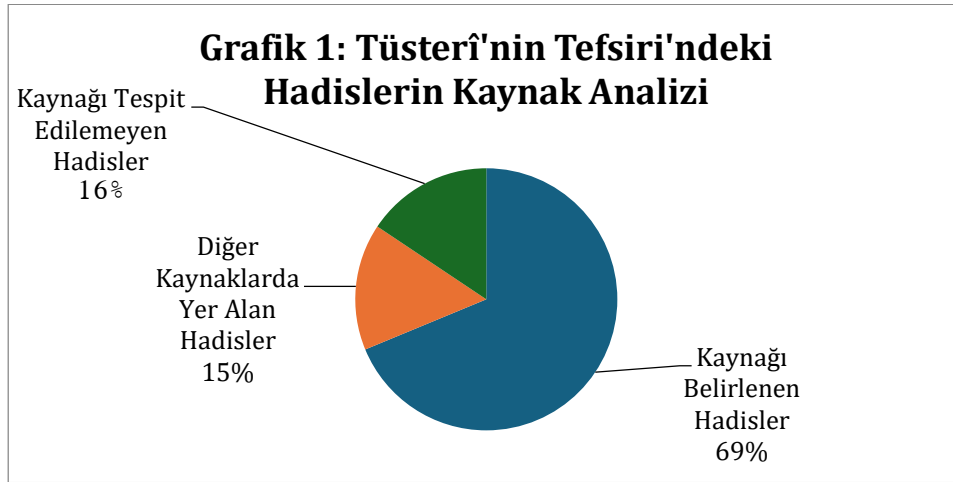
8. “Onlar benim ümmetimdir; Kâbe’nin Rabbine yemin ederim ki, dosdoğru oldular ve Yahudiler ile Hristiyanların yaptığı gibi şirk koşmadılar.”⁸⁸

9. “Şüphesiz ilimden, Allah Teâlâ’nın kalplerde gizlediği saklı bir sır vardır.”⁸⁹

10. “Dikkat edin! Kur’ân, kalplerde bir çiçektir. Dikkat edin! İman, kalpte zenginliği eker; tıpkı yağmurun çiçekleri bitirmesi gibi. Dikkat edin! Cimrilik, kalpte nifâkı eker; tıpkı çğın otları bitirmesi gibi.”⁹⁰

Değerlendirme ve Sonuç

Sehl et-Tüsterî’nin tefsirinde zikrettiği hadislerin kaynaklarına dair yapılan bu araştırmadan elde edilen netice tablo halinde şöyle zikredilebilir:

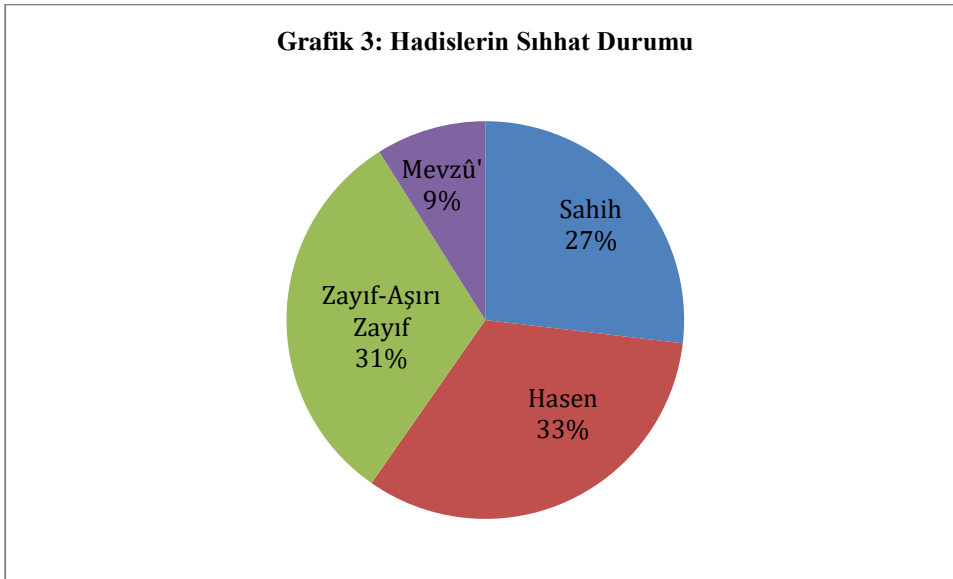
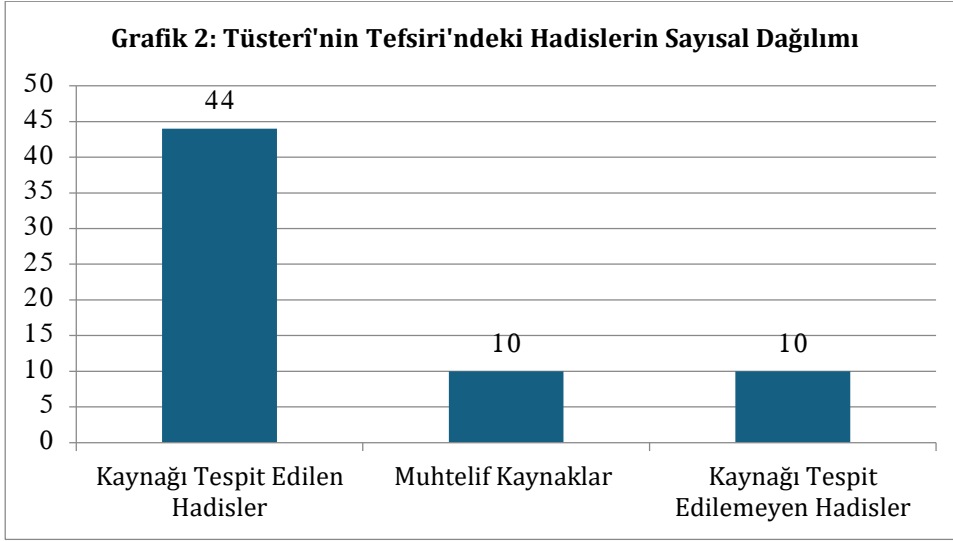

⁸⁷ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 120. Rivâyet kaynaklarda tespit edilememiştir.

⁸⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 137. Rivâyet başka kaynaklarda tespit edilememiştir.

⁸⁹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 173. Rivâyet kaynaklarda tespit edilememiştir.

⁹⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 187. Rivâyet kaynaklarda tespit edilememiştir.

Sehl et-Tüsterî, hicrî üçüncü asırda daha çok sûfî ve müfessir kimliği ile öne çıkmıştır. Tüsterî, çocukluk yaşlarında dayısının tavsiyesiyle tasavvufa yönelmiştir. Tüsterî'nin hocaları arasında ilk dönem sûfîlerinden Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859 ?)'nin de olduğu söylenmiştir. Talebelerinden en meşhuru Hallâc-ı Mansûr'dur (ö. 309/922). Kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığına göre Tüsterî, uzun yıllar takva hayatı yaşamış neticesinde "sûfîlerin şeyhi" unvanıyla anılmıştır. Kendisine nispet edilen eserlerden birisi *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* ya da *Tefsîru't-Tüsterî* adıyla bilinen tefsirdir. Bu eser her sûreden bir ya da birkaç âyetin işârî tefsirini içermektedir. Tüsterî'nin bir müfessir olarak her ne kadar Kur'ân'ın tamamını tefsir etmemiş olsa da eserin hacmi göz önüne alındığında epey hadis zikretmiştir. Tüsterî hadislere her zaman yer vermemiş kendince yeri geldiği zaman değinmiştir. Hadisler çoğu zaman ilgili âyetle irtibatlı iken bazen bir bağ bulunmamıştır. Tüsterî'nin, hadisleri nitelerken ise lafız olarak bazen "Kâle'n-nebiyyü=Nebî buyurdu", bazen "Kâle resûlullâh=Resûlullâh buyurdu", çoğu zaman da

“Anî'n-nebî=Nebî'den (nakledilmiştir)” ifadesini kullandığı görülmüştür. Eserde zikrettiği hadislerde isnâdları vermemiştir. Tüsterî bazen hadisi zikrederken taktî yapmış böylece hadisin konuyla ilgili tarafını aktarmakla yetinmiştir. Çoğunlukla ilgili âyetin izahı sadedinde rivâyetleri vermiş olsa da işârî tefsir yorumu mahiyetinde konuyla doğrudan ilgili olmayan hadisleri bazen nakletmiştir. Tefsirine aldığı hadisler incelendiğinde bazen devamında birkaç kelime ya da cümle ile izah ederken bazen de herhangi bir yorum yapmadan sadece rivâyeti vermiştir. Zikrettiği hadisleri başka bir yerde tekrar etme yoluna gitmemiştir. Yani bu durum genellikle yeri geldiğinde ilgili hadisi nakletme metodunu takip ettiğini göstermektedir.

Tüsterî'nin hadisleri isnadsız aktarması ve mana ile rivâyet ederek farklı lafızlarla rivâyet etmesi, onun dayandığı kaynakların net biçimde belirlenmesini güçleştirmektedir. Bununla birlikte eserde yer alan hadislerin önemli bir kısmı Kütüb-i sitte başta olmak üzere temel hadis kaynaklarında yer almaktadır. Bu çalışmada Tüsterî'nin eserinde naklettiği 64 hadisin 44 tanesi hadis kaynaklarında yer alırken, 10 tanesi hadis kaynakları dışında tasavvuf kitapları gibi farklı eserlerde yer almıştır. 10 tanesi de hiçbir kaynaktan tespit edilememiştir. Bu rivâyetlerin kelâm-ı kibâr kabilinden hadis olarak zikredilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bazı hadisler hem temel hadis kaynaklarında hem de tasavvufî eserlerde yer bulmuştur. Tüsterî'nin kullandığı hadislerden elde edilen bulgulara göre 44 rivâyetin (%69) hadis kaynaklarında yer alması onun genellikle hadisleri naklederken hadis kaynaklarına ehemmiyet gösterdiğine delâlet etmektedir. 10 rivâyetin tasavvuf kaynaklarında tespit edilmiş olması ilmî olarak sahip olduğu geleneğin etkisi bağlamında değerlendirilmelidir. Diğer 10 rivâyetin kaynaklarda tespit edilememiş olması da tasavvuf âlimlerinin genel hadis anlayışına paralel olarak tesâhül göstergesi kabul edilmelidir. Yaptığımız tahlillerde hadislerin sıhhat açısından ise %27 sahih, %33 hasen, %31 zayıf veya aşırı zayıf, %9 ise mevzû' olduğu neticesine varılmıştır. Bu durum hadislerinin yüzde altmış kadarının makbûl rivâyetlerden yüzde kırka yakınının da merdûd hadislerden oluştuğunu göstermiştir. Sonuç olarak, Tüsterî'nin tefsirinde hadis kullanımına dair tespitler, onun rivâyet seçiminde kaynak güvenilirliğine önem verdiğini, ancak tasavvufî geleneğin etkisiyle rivâyetlerde yer yer tesâhül gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- ‘Abdurrezzâk, Ebû Bekr ‘Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şan‘ânî. *el-Muşannef*. thk. Hâbürrrahmân el-'Azamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403.
- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*. thk. Abdülhumeyd b. Ahmed b. Yusuf b. Hindâvî. el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu‘ayb el-'Arna'ût - ‘Âdil Murşid v.dğr. 50 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Akpınar, Sümeyye. “Sehl et-Tüsterî'nin (ö. 283/896) Hayatı, Görüşleri ve Eserleri = Sahl al-Tustari (d. 283/896): His Life, Views and Works”. *Genç Mütefekkirlere Dergisi* IV/1 (2023), 73-94.

- Başer, Tuğba. *Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin (ö. 283/896) Tasavvuf Anlayışı*. Yalova Üniversitesi, 2017.
- Beyhaķî, Ebû Bekr Aħmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-. *es-Sunenu'l-Kubrâ*. thk. Muħammed 'Abdulķâdir 'Aġâ. 3 Cilt. Beyrut: y.y., 1424/2003.
- Beyhaķî, Ebû Bekr Aħmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-. *es-Sunenu's-Şaġîr*. thk. 'Abdulmu'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Karaçi: y.y., 1410/1989.
- Beyhaķî, Ebû Bekr Aħmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-. *Şu'abu'l-Îmân*. thk. 'Abdul'aliyy 'Abdulħamîd. 14 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Aħmed b. 'Amr el-'İtkî el-. *el-Baħru'z-Zehħâr*. thk. Maħfûzurrahmân Zeynullâh vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1988/2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki v.dğr. Kahire: Dâru Tavki'n-Necât, 1979.
- Buħârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buħârî el-. *el-'Edebu'l-Mufred*. thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî. Riyad: y.y., 1419/1998.
- Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî ed-. *Sunenu'd-Dârimî*. thk. Ĥuseyn Selîm 'Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Muġnî, 1412/2000.
- Deylemî, Şîreveyh b. Şehridâr b. Şîreveyh b. Fenâħserû 'Ebû Şucâ' ed-Deylemî el-Hemezânî ed-. *el-Firdevs bi'Me'sûri'l-Ĥitâb*. thk. es-Sa'îd b. Besyûnî Zaġlûl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1406/1986.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *ez-Zuhd*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim - Ebû Bilâl Ganîm. Hilvan: y.y., 1414/1993.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muħyiddîn 'Abdulħamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-ü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaûd - Muhammed Kâmil Karabelli. Dımeşk: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Muhammed el-Beġavî, el-Ĥuseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ'. *Meşâbîhu's-Sunne*. thk. Yûsuf 'Abdurrahmân el-Mar'aşlî vd. 4 Cilt. Beyrut: y.y., 1407/1987.
- Ebû Nuaym el-İşfahâni, Ebû Nu'aym Aħmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İşfahânî. *Ĥilyetu'l-Evliyâ' ve Ĥabakâtu'l-Aşfiyâ'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî; Dâru'l-Fikr li't-Ĥabâ'ati ve'n-Neşri; Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1394/1974.
- Ebû Umeyye et-Ĥarsûsî, Ebû Umeyye Muhammed b. İbrâhîm el-Baġdâdî. *Musnedu Ebî Umeyye et-Ĥarsûsî*. b.y.: y.y., 2004.
- Ebû Ya'lâ, Ebû Ya'lâ Aħmed b. 'Alî el-Mevşilî. *Musnedu Ebî Ya'lâ*. thk. Ĥuseyn Selîm Esed. 13 Cilt. Dımaşk: y.y., 1404/1984.
- Ebû 'Avâne, Ebû 'Avâne Ya'ķûb b. İshâk en-Nisâbûrî. *Mustaħrecu Ebî 'Avâne*. Suud: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2014.
- Ebû's-Şeyħ, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muhammed el-İşbehânî. *Kitâbu'l-Emsâl fi'l-Ĥadîşi'n-Nebevî*. thk. 'Abdu'l-'Alî 'Abdulħamîd Ĥâmid. Bombay: y.y., 1408/1987.
- Efendioġlu, Mehmet. "Taktî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Elbânî, Nâsıruddîn el-. *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'ife ve'l-mevz'ûa ve eseruhu's-seyyiü fi'l-ümme*. Riyad: Dâru'l-Me'ârif, 1992.
- Feyzili, Hasan Tahsin. *Feyzü'l-Furķân Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. İstanbul: Server Yayınları, 3. Basım, 2006.
- Gedik, Fatma. *Sehl b. Abdullah et-Tüsterî ve Tasavvufî Görüşleri*. Ankara Üniversitesi, Thesis, 2019.

- Göçer, Muhammet. *İşârî Tefsirlerin Kur'ân'da Bahsedilen Maddî Nimetleri Yorumlama Biçimi (Tüsterî, Sülemî, Kuşeyrî Örneği)*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Thesis, 2020. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).
https://kutuphane.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=35601
- Hâkim, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh en-Nisâbûrî el-. *el-Mustedrek âle's-Şahîhayn*. thk. Muştafâ 'Abdulâdir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Beyrut, 1990.
- Hâkîm et-Tirmizî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Alî el-. *Nevâdiru'l-Uşûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl*. thk. 'Abdurrahmân 'Amîre. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Harâ'itî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl es-Sâmirî el-. *Mekârimu'l-Ahlâk*. thk. Eymen 'Abdulcâbir el-Bahîrî. Kahire: y.y., 1419/1999.
- Harâ'itî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl es-Sâmirî el-. *'İtilâlu'l-Kulûb*. thk. Hâmdî ed-Demirdâş. Riyad: Nizâr Muştafâ el-Bâz, 2. Basım, 1421/2000.
- Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân el-. *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*. thk. Hûsâmeddîn el-Ûudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Ûudsî, 1414/1994.
- Irâkî, Ebû'l-Fadl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Huseyn. *Tahrîcü ehâdîsi'l-İhyâ=el-Muğnî an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005.
- İbn Battâ, Ebû 'Abdullâh b. Muhammed b. Muhammed el-'Ukberî. *el-İbânetu'l-Kubrâ*. thk. Rıdâ Mu'î vdğr. 9 Cilt. Riyad: el-Mektebu'l-İslâmî, 2005.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-İlel*. thk. Sa'd b. 'Abdullâh el-Hâmîd ve Hâlid b. 'Abdurrahman el-Cerîsî. 7 Cilt. b.y.: Metâbi'u'l-Hâmîdî, 1427/2006.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir. *el-Musannef*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1988.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî. *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdîs ve'l-Âşâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebu'-r-Rüşd, 1409.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî. *el-Musned*. thk. Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî - Aḥmed b. Ferîd el-Mezîdî. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vaḥan, 1418/1997.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *es-Şahîh*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 18 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Ûazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 5 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Alemiyye, 2009.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Ûazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru 'İhyâ'l-Kutubi'l-'Arabiyye, ts.
- İbnu'l-Eşîr, Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî. *Câmi'u'l-Uşûl*. thk. 'Abdulâdir el-Arna'ût. 12 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hulvânî, 1389/1969-1392/1972.
- İbnu'l-Mubârek, Ebû 'Abdurrahmân 'Abdullâh b. Mubârek b. Vâdîh et-Turkî. *ez-Zuhd ve'r-Rekâ'îk l'ibni'l-Mubârek ve'z-Zuhd li Nu'aym b. Hammâd*. thk. Hâbiburrahmân el-'A'zamî. Beyrut: y.y., ts.
- İbnu'l-İmâd, 'Abdulḥayy b. Aḥmed b. Muhammed b. el-İmâd el-'Akrî el-Hanbelî. *Şezerâtu'z-Zehab fî Ahbâr men Zehab*. thk. Maḥmûd el-Ernâvût. 11 Cilt. Dîmaşk; Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 1986.
- İnce, Eyüp. *Tüsterî Tefsirindeki Tasavvufî Yorumlar ve Bunların Baklî, Bursevî Tefsirleriyle Mukâyesesi*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2022.

- İsmâ'îl Hakkî Bursevî, İsmâ'îl Hakkî b. Muştafâ el-İstânbulî el-Ĥanefî el-Ĥalvetî. *Rûhu'l-Beyân*. Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.
- Kayış, Mahmut. *Ahkâm Ayetleri Açısından İlk Dönem İşâri Tefsirler - Tüsterî, Sülemî, Kuşeyrî Özelinde* - Sakarya Üniversitesi, 2024.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî İshâk b. İbrâhîm el-Buĥârî el-. *Baĥru'l-Fevâidi'l-Musemmâ bi Me'âni'l-Aĥbâr - Kelâbâzî*. thk. Muhammed Ĥasen Muhammed Ĥasen İsmail - Aĥmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: y.y., 1420/1999.
- Ĥudâ'î, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer b. 'Alî el-Mısrî el-. *Musnedu's-Şihâb el-Ĥudâ'î*. thk. Ĥamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî. 2 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1407/1986.
- Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî. Beyrut: y.y., 1406/1985.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû 'Urve Ma'mer b. Râşid el-Ezdî. *el-Câmi'*. thk. Ĥabîbu'r-Raĥmân el-'A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403/1982.
- Munâvî, Zeynuddîn Muhammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-'Ârifîn el-Ĥaddâdî el-. *Feydu'l-Ĥadîr fî Şerĥi'l-Câmi'î's-Şaĥîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1356/1937.
- Muttaĥî el-Hindî, 'Alâ'u'd-Dîn 'Alî b. Ĥisâmi'd-Dîn b. Ĥâdî Ĥân el-Ĥadîrî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burĥânfurî el-. *Kenzu'l-'Ummâl*. thk. Bekrî Ĥayyânî. b.y.: y.y., 1401/1981.
- Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîh*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2013.
- Nesâ'î, Ebû 'Abdurraĥmân Aĥmed b. Şu'ayb el-Ĥorâsânî en-. *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Şuĥrâ*. thk. 'Abdulfettâĥ Ebû Ėudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetu'l-Maĥbû'âtî'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Nesâ'î, Ebû 'Abdurraĥmân Aĥmed b. Şu'ayb el-Ĥorâsânî en-. *es-Sunenu'l-Kubrâ*. thk. Ĥasen 'Abdulmun'im. 10 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Öztürk, Mustafa. "Sehl et-Tüsterî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/321-323. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Öztürk, Mustafa. "Sehl et-Tüsterî (Ö.283/896) ve Tasavvufî Tefsiri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* III/9 (2002), 239-265.
- Şafedî, Şalâĥuddîn Ĥalîl b. Aybek b. 'Abdullâh eş-. *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*. thk. Aĥmed el-Arnâ'ût - Turĥî Muştafâ. 29 Cilt. Beyrut: y.y., 1420/2000.
- Siyambaş, Selahattin. *Sehl b. Abdullah et-Tüsterî ve Tasavvufî Tefsiri*. Bursa Uludağ Üniversitesi, 1993.
- Sulemî, Ebû 'Abdurraĥman Muhammed b. el-Ĥuseyn en-Nisâbûrî es-. *Ĥabâĥâtu's-Şûfiyye li's-Sulemî ve Yelihi Zikru'n-Nisveti'l-Mute'abbidâti's-Şûfiyyât*. thk. Muştafâ 'Abdulĥadîr 'Atâ. Beyrut: y.y., 1419/1998.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâluddîn 'Abdurraĥmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ĥudayrî es-. *el-Câmi'u's-Şaĥîr ve Ziyâdetuhû*. b.y.: y.y., ts.
- Şemsuddîn ed-Dâvûdî, Muhammed b. 'Alî b. Aĥmed el-Mâlikî. *Ĥabâĥâtu'l-Mufessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- Ĥaberânî, Ebû'l-Ĥâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aĥmed b. Eyyûb eş-. *el-Mu'cemu'l-Kebîr - et-Ĥaberânî*. thk. Ĥamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.
- Ĥaberânî, Ebû'l-Ĥâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aĥmed b. Eyyûb eş-. *el-Mu'cemu'l-Evsâf*. thk. Ĥâriĥ b. 'İvaĥullâh b. Muhammed - 'Abdulmuĥsin b. İbrahim el-Ĥuseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ĥaremeyn, ts.

- Ṭaberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb et-. *Musnedu's-Şâmiyyîn - et-Ṭaberânî*. thk. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Seleffî. 4 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1984.
- Ṭaberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Ṭayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd el-Başrî et-. *el-Musned*. thk. Muḥammed b. 'Abdulmuḥsin et-Türkî. 4 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1419/1999.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd et-. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdülmuḥsin et-Türkî. Mısır: Dâru Hicr, 1999.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ es-Sevrî. *es-Sünen*. Medine: Dâru's-Selâm, 2012.
- Tusterî, Ebû Muḥammed Sehl b. 'Abdullâh et-. *Tefsîru't-Tusterî*. thk. Muḥammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. Beyrut: y.y., 1423.
- Uludağ, Süleyman. "Hallâc-ı Mansûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/377-381. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Zebîdî, Muḥammed b. Muḥammed b. 'Abdurrezzâk ez-. *Tahrîcu Eḥâdîsi İḥyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*. 7 Cilt. Riyad: y.y., 1408/1987.
- Zeynuddîn el-'Irâkî, Ebû'l-Faḍl 'Abdirraḥîm b. el-Ḥuseyn b. 'Abdurraḥmân. *Tahrîcu Eḥâdîsi'l-İḥyâ'* = *el-Muğnî 'an Ḥamli'l-Esfâr*. Beyrut: y.y., 1426/2005.
- Ziriklî, Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm*. Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, ts.